

A person with their back to the camera, wearing a dark coat and holding a newspaper, stands on a train platform. A train is blurred in the background, suggesting motion. The scene is lit with warm, golden light, possibly from a setting or rising sun. The text 'de lezer in de tekst & reële lezers' is overlaid on the image in a light blue and red font.

de **lezer** in de tekst
& reële **lezers**

inleiding:
PARADIGMAWISSEL

auteur → **tekst** → **lezer**

19de eeuw
Biografisme

20ste eeuw
Formalisme
Structuralisme

Vanaf '70
Receptie-esthetica
Postmodernisme

inleiding

tekst **lezer**

inleiding

tekst **lezer**

De lezer in de tekst

inleiding

tekst **lezer**

Receptie-esthetica

Receptie-esthetica

“Vanaf circa 1970 ontstond in Duitsland een nieuwe stroming die aandacht vroeg voor **de rol van de lezer** en bekend werd onder de naam ‘**receptie-esthetica**’ (kort daarna zien wij in de Verenigde Staten een verwante beweging, het zogenaamde *reader-response criticism*.)”

< scholen in de literatuurwetenschap

Receptie-esthetica

“Men bestudeerde teksten niet als opzichzelfstaande, esthetische objecten of als uitingen van het wereldbeeld van de auteur, maar in relatie tot de lezer. Daarbij stond de vraag centraal wat **de effecten van bepaalde tekstkenmerken op lezers** waren.”

< scholen in de literatuurwetenschap

Receptie-esthetica

“De aandacht ging in eerste instantie uit naar de analyse van **teksten in relatie tot *mogelijke lezers***, maar al vrij snel kreeg men meer belangstelling voor de manier waarop lezers *daadwerkelijk* met teksten omgaan. Deze belangstelling leidde zowel tot experimenten op het terrein van de psychologie van het lezen (zie de empirische literatuurwetenschap) als tot *historisch receptieonderzoek* naar de manier waarop lezers in de praktijk op bepaalde teksten hebben gereageerd en zich daarover hebben uitgelaten.”

< scholen in de literatuurwetenschap

inleiding

tekst **lezer**

Reële lezers

inleiding

tekst **lezer**

Empirische

literatuurwetenschap

Empirische literatuurwetenschap

“De empirische literatuurwetenschap is sinds circa 1980 vooral in Duitsland en Nederland een begrip. In de empirische literatuurwetenschap staat niet meer de tekstanalyse centraal, maar het gedrag van de mensen die teksten lezen, uitgeven en recenseren.”

< scholen in de literatuurwetenschap

Empirische literatuurwetenschap

“Kenmerkend door de empirische literatuurwetenschap is dan ook dat ze veelal haar **methodes** ontleent aan de **maatschappij- en gedragswetenschappen**, in het bijzonder aan de psychologie (cognitiewetenschappen) en de sociologie.”

< scholen in de literatuurwetenschap

Empirische literatuurwetenschap

~ sociologie

zie college over literatuursociologie

~ psychologie

zie “reële lezers” (dit college)

1.

tekst **lezer**

De lezer in de tekst

De lezer in de tekst: inleiding

- “de **verhouding tussen teksten en hun lezers**”; “literaire betekenis [ligt niet vast] maar [komt tot stand] in die verhouding”
- “De receptie-esthetica laat echter tegelijkertijd zien dat leeservaringen ook gestuurd kunnen worden door de **tekst**: door bepaalde structuren, procédés of kunstgrepen.” (p. 199)

De lezer in de tekst: inleiding

- “De receptie-esthetica laat echter tegelijkertijd zien dat leeservaringen ook gestuurd kunnen worden door de **tekst**: door bepaalde structuren, procédés of kunstgrepen.” (p. 199)
- => **echte paradigmawissel??**

Receptie

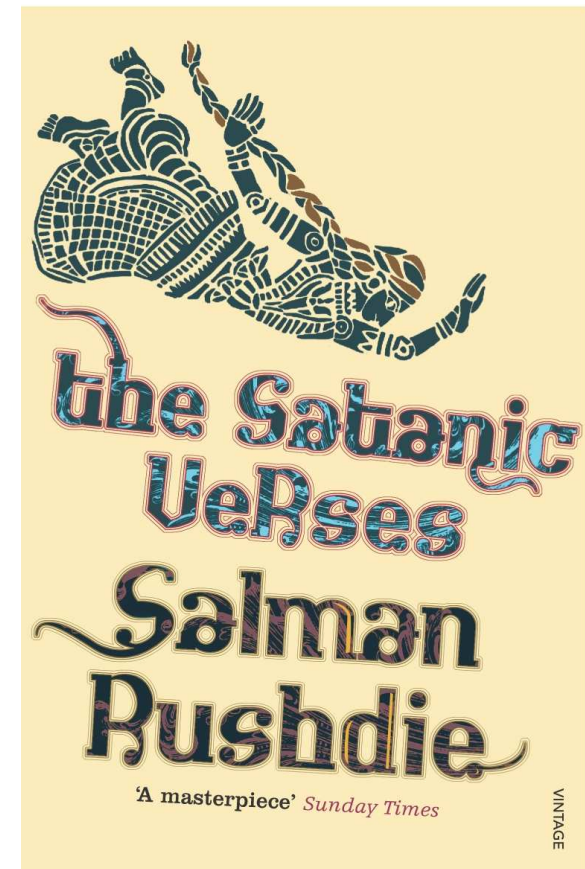
- “de **reacties** van **lezers** op (literaire) **teksten**” (p. 202)
- < referentiekader

“Teksten met dramatische gevolgen”

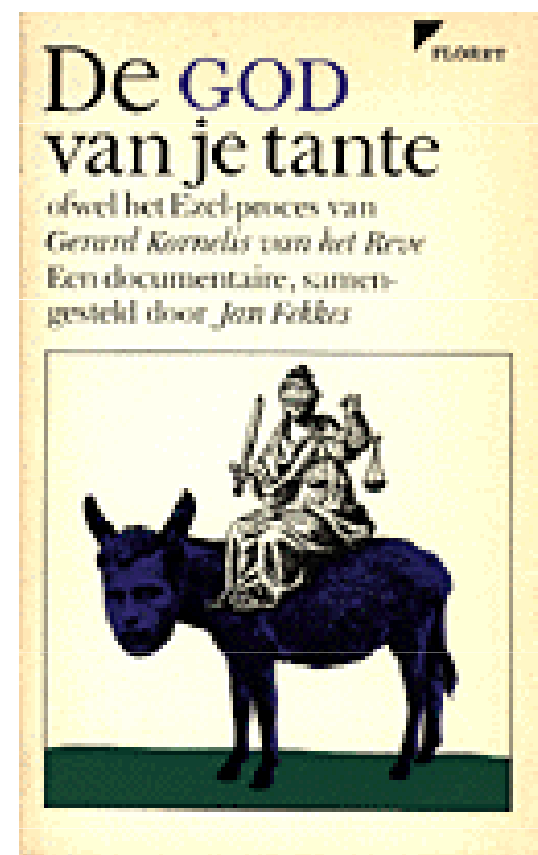
“Teksten met dramatische gevolgen”

- *La muette de Portici* (1828)
- *The Satanic Verses* (1988)

“Teksten met dramatische gevolgen”

- Het Ezel-proces / het Reve-proces
- 1966
- Gerard Reve aangeklaagd

“Teksten met dramatische gevolgen”

- 'Als God zich opnieuw in de Levende Stof gevangen heeft, zal Hij als Ezel terugkeren, hoogstens in staat een paar lettergrepen te formuleren, miskend en verguisd en geranseld, maar ik zal Hem begrijpen en meteen met Hem naar bed gaan, maar ik doe zwachtels om Zijn hoefjes, dat ik niet te veel schrammen krijg, als Hij spartelt bij het klaarkomen.'
(Reve, 'Brief Aan Mijn Bank')

“Teksten met dramatische gevolgen”

- 'En God Zelf zou bij mij langs komen in de gedaante van een éénjarige, muisgrijze Ezel en voor de deur staan en aanbellen en zeggen: 'Gerard, dat boek van je - weet je dat Ik bij sommige stukken gehuild heb?' 'Mijn Heer en mijn God! Geloofd weze Uw Naam tot in alle Eeuwigheid! Ik houd zo verschrikkelijk veel van U,' zou ik proberen te zeggen, maar halverwege zou ik al in janken uitbarsten, en Hem beginnen te kussen en naar binnen trekken, en na een geweldige klauterpartij om de trap naar het slaapkamertje op te komen, zou ik Hem drie keer achter elkaar langdurig in Zijn Geheime Opening bezitten.' (Reve, *Nader Tot U*)

Receptie-esthetica

- De School van Konstanz
- Hans-Robert Jauss
- Wolfgang Iser

- < Hans-Georg Gadamer

Hans-Georg Gadamer

Hans-Georg Gadamer

- *Wahrheit und Methode* (1960)
- “Vorurteile” (vooronderstellingen)
- “betekenis is niet objectief, maar afhankelijk van het perspectief van de beschouwer”

Hans-Robert Jauss

Hans-Robert Jauss

- Het manifest “Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft” (1967)
- De historiciteit van teksten
- Het perspectief van de lezer (dus: tijdsgebonden!)

Hans-Robert Jauss

- constante (de tekst) ~ variabelen (lezers)
- “Bestudering van die telkens wisselende lezersinterpretaties leid als vanzelf tot een nieuwe vorm van literatuurgeschiedenis.”
(p. 205)

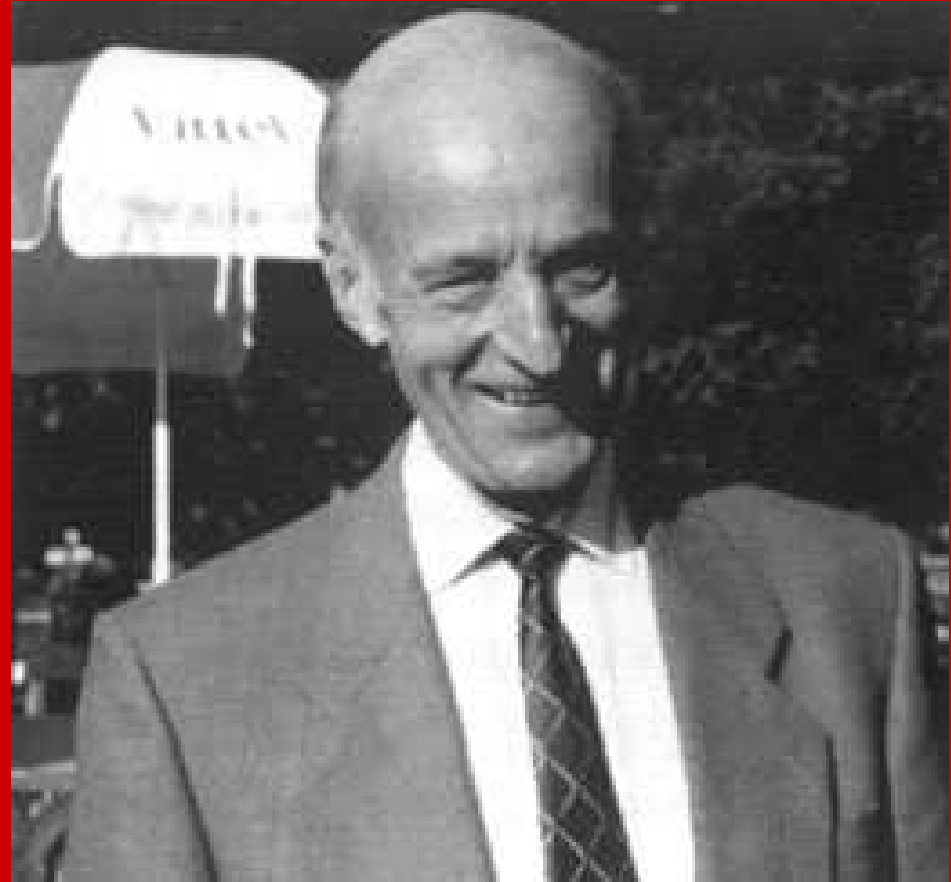
Receptie-esthetica: problemen

- “Als beperkende factoren van het historische receptie-onderzoek noemt Kloek: het ontbreken van kwantitatieve gegevens, de onevenredige representatie op het publieke forum van de onderscheiden groepen recipiënten, de geringe informatieve waarde van de meeste referenties, de mogelijke discrepantie tussen privé-oordelen en publieke uitgesproken visies, de eenzijdigheid van het materiaal en niet te vergeten de interpretatieproblemen die dit materiaal oplevert. hij vergelijkt de waarneming van de receptie van Werther met een afgesleten fresco: de omtrekken zijn te onderscheiden, maar de details en de achtergronden zijn vervaagd.” (Bel (1993) over Kloek)

Hans-Robert Jauss

- *Verwachtingshorizon* = “het geheel van kennis, normen, waarden en verwachtingen waarover lezers beschikken op het moment dat zij de tekst gaan lezen, dat hun leeservaring stuurt” (p. 205-206)

Wolfgang Iser

Wolfgang Iser

- *Die Appellstruktur der Texte*
- “Hij keek [...] niet zozeer naar het perspectief van de lezers als wel naar de wijze waarop teksten de lezers in hun betekenistoekenning sturen. Dit onderzoek [...] heeft opnieuw geleid tot de bestudering van teksteigenschappen.” (p. 206)

Wolfgang Iser

- *Die Appellstruktur der Texte*
- “Deze invalshoek was niet historisch, maar stelde wel de lezer centraal, want het ging Iser om de vraag welk effect teksten kunnen hebben op de lezer.’ (p. 206)

Wolfgang Iser

- *Die Appellstruktur der Texte*
- “In zijn werk maakt Iser duidelijk dat teksten expliciet of impliciet een appèl doen op de lezer en dat van dit appèl in de tekst sporen zijn aan te treffen.’ (p. 206)

Expliciete vs. impliciete lezer

- Expliciete lezer
- Impliciete lezer

Expliciete lezer

Reader, I married him. A quiet wedding we had: he and I, the parson and clerk, were alone present. When we got back from church, I went into the kitchen of the manor-house, where Mary was cooking the dinner and John cleaning the knives, and I said - "Mary, I have been married to Mr. Rochester this morning." (Charlotte Brontë, *Jane Eyre*)

Resisting reader

- *Resisting reader*

‘Als de lezer/es de twee contexten niet laat botsen worden die vragen niet gesteld. Het ideologische van de tekst blijft onzichtbaar. Men laat zich al lezende ‘meevoeren’, men vindt de tekst ‘mooi.’

vs. ‘Resisting readers’ stellen vragen over, bijvoorbeeld, het ideologisch karakter van teksten en over hun politieke werking.

Resisting reader

- *Resisting reader*

Cf.

Cultural studies

Feministische literatuurkritiek

Postkoloniale literatuurkritiek

Teksten doordringen van dominante
ideologieën => die blootleggen (p. 220)

Resisting reader

60

Van binnen verlicht uit vijf
Gaten ligt, als een afgehouden
Negerhoofd, in de nacht
De boerderij. Achter het
Kroezend struikgewas gaan
De verschrikkelijke ogen
Langzaam dicht. Het helse licht
Van de Hoogovens tint het zand
Onder mijn voeten rood. Groen
Ligt er als bloedspatten over uit-

Gestrooid. Langs de laaghangende[p. 217] Wolken trekt de vuurtoren in
Baan na baan zijn maaierende
Ronden. De atmosfeer is van
Natheid doordrenkt. Mijn denken
Was onthecht, ik sleepte mij
Over de bodem voort en zwierf
Om de boerderij als Heathcliff
Om de Grange, als Catherine
Om haar eigen Wuthering Heights.

Elly De Waard 1986:70

(http://www.dbnl.org/tekst/meij017lust01_01/meij017lust01_01_0010.htm)

Resisting reader

‘De zwarte betekent voor de witte een ontkend en daarmee een *afgesneden* deel van *zichzelf*. Maar de innerlijke zwarte kan niet definitief de deur uit worden gezet. Hij/zij komt terug om te spoken. Naarmate de verdringing heviger is, is de angst voor het verdrongene groter. Zo komt hier datgene wat ‘ik’ heeft afgesneden, het letterlijk *afgehouden* zwarte hoofd, terug om de ‘ik’ de stuipen op het lijf te jagen. Een zelfgemaakte hel. Deze zwarte figuur behoort geheel en al tot de witte collectieve westerse psychologie.’ (Maaïke Meijer)

(http://www.dbnl.org/tekst/meij017lust01_01/meij017lust01_01_0010.htm)

Impliciete lezer

- *Impliciete lezer*

‘Term uit de receptie-esthetica waarmee **het geheel van teksteigenschappen** wordt aangeduid **dat een lezer leidt bij de receptie van een tekst**, bijv. om hem de betekenissamenhang van die tekst te doen doorzien.’ (dbnl)

Impliciete lezer

- *Impliciete lezer*

‘**elementen** die erop duiden dat er een **lezer** en een bepaalde **leeshouding** verondersteld worden.’ (p. 212)

‘een **lezersrol** zoals verondersteld wordt door een **tekst**, waarbij ‘de lezer’ geen concrete persoon is, maar **het geheel van culturele normen, waarden, achtergronden en attitudes** dat nodig is om de verhaalwereld te kunnen begrijpen.’ (id)

Spanning

- Spanning als voorbeeld van de lezer in de tekst
- Informatieachterstand, allerlei technieken die ervoor zorgen dat de lezer spanning ervaart (cf. paragraaf 6.6)

Impliciete lezer

De tekst doet een appèl/beroep op:

1. de **fantasie** van de lezer

Schept ruimte

2. de **kennis** van de lezer

Beperkt

Appèl op *fantasie*

- Onbepaaldheid
- Taal is schematisch en dus onvolledig
(Ingarden)
- Onbepaaldheid > Open plek (*Leerstelle*)
(Iser)

Umberto Ecco

Umberto Eco

- *Opera aperta* (1962)
- *Lector in fabula* (1979)

Appèl op *fantasie*

Poddema-Ama

‘Hoeveel kosten die lippen?’

Maar mijn vraag bleef onbeantwoord, ik vergiste me, want ik was niet in Niona, maar in Kriona, waar een kus gratis is, uitdrukkelijk gratis, hoelang hij ook duurt.

Ik heb er overigens alleen meer korte, eenvoudige en goed gedeelde gezien. Vreemdelingen genieten van dit gebruik.

Personen in de rouw zijn vrijgesteld van de zoendienst.

‘Kijk’, zei hij, ‘een man, gedood door zijn woorden.’

Dat is een van hun opvallende bedenksels. Men moet dan ook alleen maar welbewust in de leugenkamer spreken. Bij verassing daarbinnen gebracht en ondervraagden zag ik er een van mijn vroegere gidsen van kwade faam. Ik wilde tussenbeide komen. ‘Ongelukkige houd toch je mond.’ Mar trots als hij was sprak hij, en zijn woorden die behoorlijk geladen naar hem terugschoten, maakten dat hij omviel. Hij was dood.

Daarna was er geen berechting meer nodig.

(Henri Michaux)

Appèl op *fantasie*

‘Het meisje leefde niet alleen in het huis. En het was hun huis niet. Maar nu wel. Ze mochten hier niet zijn. Maar het werd oogluikend toegestaan. Ze trokken zich trouwens niets aan van verboden en verplichtingen.

‘Snap je?’

‘Wie groot wil eindigen, moet klein beginnen.’

‘We zijn cellen.’

‘Nee, virussen.’

‘Goedaardige’.

‘Voorlopig toch nog.’

‘Stemmen. Stemmen.’

‘Snap je?’

Kon iemand hem vertellen waarom hij hier was?

‘Omdat je hier bent.’

(Peter Verhelst)

Appèl op *fantasie*

- ‘Doordat lezers bijna altijd behoefte hebben aan samenhang en logica, zullen ze geneigd zijn zelf de ontbrekende gegevens in te vullen. Dat leidt er dan toe dat de invullingen nogal eens van lezer tot lezer verschillen.’ (p. 214)

Appèl op *kennis*

- ‘een lezer die begrensd is door voorkennis.’ (p. 216)

Appèl op *kennis*

Twee verhalen in *Geest in opdracht* (1980)
van Gust Gils:

- “Kafka in de onderwereld”
- “A la manière de Raymond Roussel”

Appèl op *kennis*

Twee verhalen in *Geest in opdracht* (1980)
van Gust Gils:

- “Kafka in de onderwereld”
- “A la manière de Raymond Roussel”

Aantekening: Raymond Roussel (1877-1933): Frans auteur. Benutte verbale aksidenten (sic) of gelijkenissen om zijn inspirasiemekanisme (sic) op gang te brengen. Bovenstaand verhaal is de bescheiden toepassing van een prosedee (sic), door Roussel eschreven in *Comment j'ai écrit certains de mes livres* (1935).

Appèl op *kennis*

- ‘een lezer die begrensd is door voorkennis.’ (p. 216)
- Cultuurhistorische kennis maar ook bijv. (genre)verwachtingen
- **Verwachtingspatronen!**
(*verwachtingshorizon*)

Verwachtingshorizon

- ‘Lezers laten zich niet alleen sturen door de taal- en tekststructuren, maar ook door hun eigen voorkennis en de daarop gebaseerde verwachtingen, zo maakt Hans-Robert Jauss duidelijk.’ (p. 217)

Verwachtingshorizon

- Formalisme **vs.** receptieonderzoek?
- NEEN (p. 217)
  - Ook bij de formalisten al aandacht voor receptieprocessen (cf. noties als *vervreemding* en *deautomatisering*)
  - Bij receptieonderzoekers ook aandacht voor tekstelementen, die de lezer sturen

Verwachtingshorizon

- **Bevestigen**
- **Doorbreken**
- Volgens Jauss: doorbreken
verwachtingshorizon = typisch literair
(**Kritiek**: Jauss redeneert hier vanuit de
esthetiek van de tegenstelling!)

2.

tekst **lezer**

Reële lezers

Empirische literatuurwetenschap

~ sociologie

zie college over literatuursociologie

~ psychologie

zie “reële lezers” (dit college)

Psychologisch georiënteerd empirisch literatuuronderzoek

- **Lees-, schrijf- of beoordelingsprocessen**

Variabelen

- ‘leeftijd, geslacht, sociaal-culturele opvoeding en omgeving, en natuurlijk individuele verschillen zoals persoonlijkheid of de situatie waarin iemand zich bevindt.’ (p. 231)

Mentale presentatie

- **Bottom-up**

‘steeds kleinere betekenis eenheden [worden] opeenvolgend, of met andere woorden *bottom-up*, aan elkaar geregen. Dit zou leiden tot een soort ‘snoermodel van de betekenis van een tekst, zoals dat inderdaad gebeurt bij beginnende en minder geoefende lezers.’ (p. 233/4)

Mentale presentatie

- **Top down**

‘Bij getrainde lezers die een voor hen toegankelijke tekst lezen, vindt echter integratie van betekenissen op allerlei niveaus plaats. Daarbij spelen complementaire processen een rol die aangeduid worden als *top-down* verwerking.’ (p. 234)

Verwachtingen, gebaseerd op kennis

Bottom-up – Top-down

- ‘De moordenaar’ van Bob den Uyl

Reacties p. 234

Bottom-up – Top-down

- Bijvoorbeeld onderzoek Rolf Zwaan (p. 236/7)
- Zelfde tekst, één groep krijgt de info dat het om een krantenartikel gaat, de andere groep dat het om een literaire tekst gaat
- => *top-down* strategie stuurt de *bottom-up* strategie

Coherentie

‘de postbode brengt meneer k een brief die inderdaad voor hem bestemd is, maar op de envelop staat een verkeerde naam, een verkeerde straataanwijzing, een verkeerd nummer en een verkeerde gemeente aangeduid. bovendien is alles in een geheim kodeschrift opgesteld. meneer k is een alom geëerde en gerespekteerde alleenstaande.’ (Marcel Wauters)

Coherentie

- ‘Een man, die meneer K. lang niet had gezien, begroette hem met de woorden: “U bent helemaal niet veranderd.” “Oh!” zei meneer K. en verbleekte.’ (Bertolt Brecht)
- Onderzoek Heinz Hilleman (p. 240-241)

Coherentie

‘Men gaat ervan uit dat zinnen op elkaar voortbouwen, dat er sprake is van causale en temporele of argumentatieve logica, en dat het uiteindelijk mogelijk is betekenis in een tekst te vinden.’

Cognitieve processen

Bijv.: het lezen van boeken met veel geweld,
het bekijken van gewelddadige films,...
leidt dat tot gewelddadig gedrag?